

Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej, X–XX wiek, Materiały z Międzynarodowego seminarium pt: Atlas ruchu zakonnego w Europie Środkowo-Wschodniej, X–XX wiek, Lublin, 25–27 listopada 1993, red. H. Gapski, J. Kłoczowski, Lublin 1999, ss. 438.

Książka jest plonem międzynarodowej sesji zorganizowanej przez Instytut Geografii Historycznej Kościoła w Polsce Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie. Niestety w publikacji zamieszczono mniej niż połowę referatów wygłoszonych na konferencji; na trzydniowej sesji zostało przedstawionych 48 wystąpień, zaś w książce znalazło się tylko 20 konferencyjnych tekstów.

Publikację uzupełniono kilkoma artykułami napisanymi na specjalną prośbę wydawców, już po zakończeniu konferencji. W tej grupie znalazły się obszerny i interesujący tekst M. Borkowskiej OSB (Żarnowiec) o żeńskich zakonach w Polsce w okresie potrydenckim, dwa artykuły V. Rajšpa dotyczące zakonów w Słowenii (na sesji badacz z Lublany przedstawił artykuł pt. *Zakony w Słowenii od końca XVIII wieku do 1914 roku*, który nie znalazł się w publikacji), artykuł F.L. Hervaya OCist. (Zirc) przedstawiający chronologiczne i geograficzne rozmieszczenie fundacji męskich klasztorów na Węgrzech w średniowieczu oraz szkice: Z.W. Wolkowskiego (Paryż) o dziejach zakonu Św. Ducha w Polsce w epoce nowożytnej, B.Z. Czigány'ego (Vasvár/Budapeszt) i I. Wysokińskiego OP o klasztorach dominikańskich na Węgrzech od XVI do XVIII w., Z. Senik (Rzym) o monasterze w Chełmie (na konferencji badaczka zaprezentowała wystąpienie pt. *Różnice i podobieństwa w życiu zakonnym na Wschodzie i Zachodzie*), A. Pacevičiusa (Wilno) o dziejach bibliotek klasztornych na Litwie w końcu XVIII wieku i pierwszej połowie XIX w. i W. Zdaniewicza SAC (Warszawa), który wykorzystał wyniki ankiety z 1975 roku (*Praca sióstr zakonnych w Polsce*; autor podczas sesji przedstawił inny tekst pt. *Powołania do zakonów żeńskich w Polsce 1900–1960*).

Wśród artykułów poświęconych terytorium Polski najbardziej odczuwalny jest brak tekstów dotyczących sytuacji zakonów w dwóch dzielnicach mających w średniowieczu najgęstszą sieć klasztorną i tym samym kluczowe znaczenie w badaniach monastycyzmu w Polsce, tj. w Małopolsce i na Śląsku. Referaty przedstawiające problematykę zakonną tych ziem zostały wygłoszone na sesji, ale niestety — z powodów niezależnych od wydawców — nie znalazły się w drukowanej publikacji. To niewątpliwie obniża wartość lubelskiego wydawnictwa.

pozytywną — ogólną — ocenę publikacji obniża brak referatów poświęconych dziejom zakonów w Estonii, Serbii i Bułgarii. Utrudnia to pełną analizę i porównanie sytuacji, w jakiej znajdowały się zakony w epoce średniowiecza i czasach nowożytnych na terenie Europy Środkowo-Wschodniej, oraz nie pozwala na zapoznanie się z najnowszą europejską literaturą poświęconą tej problematyce. W pracy przedstawiono artykuły dotyczące historii zakonów w Czechach i na Morawach, w Słowenii, Chorwacji, na Węgrzech i na Litwie.

Publikacja została podzielona na cztery części. Pierwszą zatytułowano „Referaty wstępne” (trzy artykuły), drugą „Średniowieczna sieć klasztorów” (osiem artykułów), trzecią, najobszerniejszą „Zakony i klasztory w czasach nowożytnych” (dwanaście artykułów), czwartą „Wiek XX” (cztery artykuły).

W części pierwszej uwagę zwraca tekst H. Gapskiego (Lublin), ilustrowany licznymi tabelami (10), poświęcony sytuacji zakonów na terenach trzech państw: Polski, Czech i Węgier w okresie od XVI do XVIII wieku. Z zaprezentowanych badań porównawczych wynika, że stare zakony mniszę odgrywały u progu epoki nowożytnej większą rolę w Czechach i na Węgrzech niż w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, gdzie największe wpływy miały zakony żebracze. W późniejszym okresie dają się również zauważyć analogie między sytuacją zakonów w Czechach i na Węgrzech oraz brak odniesień i odrębność życia zakonnego w Polsce. W pierwszych dwu krajach istotny wpływ na dzieje zakonów i kryzys monastycyzmu miała sytuacja polityczna, wojny: w Czechach husyckie i w ojna trzydziestoletnia, na Węgrzech wielowiekowe zmagania z Imperium Osmańskim. W Polsce przy braku tak długotrwałych zewnętrznych i wewnętrznych zagrożeń nie doszło — tak jak na Węgrzech i w Czechach — do destrukcji struktur zakonnych, lecz jedynie do likwidowania poszczególnych klasztorów.

W drugiej i trzeciej części lubelskiego wydawnictwa wielu autorów prac skupia się na chronologiczno-geograficznym omówieniu sieci klasztornej na terenie danego państwa lub dzielnicy w epoce średniowiecza bądź w czasach nowożytnych¹.

W tej grupie artykułów najwięcej informacji, nie tylko chronologicznych, zawiera tekst A. M. Wyrwy. Autor nie ograniczył się, tak jak większość prelegentów, do przedstawienia chronologii powstawania sieci klasztornej i jej geografii, ale zaprezentował również stan badań, dołączając do tekstu obszerną bibliografię, oraz ukazał główne etapy rozwoju sieci klasztornej w Wielkopolsce i na Kujawach. Artykuł wzbogacają wykresy, mapki oraz tabelaryczne szczegółowe zestawienie fundacji klasztornych z terenu wyżej wymienionych ziem. W tabelkach, uwzględniających podział na zakony męskie i żeńskie, znalazły się następujące dane: miejscowość, data fundacji, osoba fundatora, wezwanie kościoła klasztornego oraz podstawowa bibliografia dotycząca danego klasztoru. Poruszanie się w długim tekście i przypisy (s. 76–146) ułatwia przejrzyste sporządzone bibliografia i wykaz skrótów.

Spośród artykułów i szkiców nie poświęconych charakterystyce sieci zakonnej na danym terytorium na uwagę zasługuje tekst M. Borkowskiej OSB. Autorka, znana z licznych publikacji poświęconych zakonowi żeńskiemu², w szczególności benedyktynek, zwięźle i wyczerpująco przedstawiła problematykę badań nad żeńskimi zgromadzeniami w okresie potrydenckim. Na 46 stronach artykułu zestawiała chronologicznie fundacje klasztorne, jakie powstały na ziemiach polskich w epoce potrydenckiej, a także na tych ziemiach, które w omawianym czasie pozostawały poza granicami Rzeczypospolitej Obojga Narodów; informacje dotyczą Wielkopolski i Kujaw, Małopolski, Pomorza i Warmii, Mazowsza i Podlasia, Litwy, Rusi,

¹ M. Biskup, *Średniowieczna sieć klasztorów w państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach (do 1525 roku)*; K. Pacuski, *Formowanie się sieci klasztorów i placówek zakonnych na Mazowszu do końca XV wieku*; A. M. Wyrwa, *Średniowieczna sieć klasztorów w Wielkopolsce i na Kujawach. Stan, potrzeby badań i wstępna analiza problemu*; Z. Boháč, *Středověké kláštery v Čechách a na Moravě*; F. L. Hervay OCist, *La diffusion chronologique et topographique des maisons religieuses au Moyen-Âge en Hongrie*; V. Rajšp, *Redovi med Slovenci do konca XVI. stoletja*; P. M. Radelj OP, *Religious Orders in Croatia in the Middle Ages. Architects of Croatian Culture*; K. Maliszewski, *Klasztory w Prusach Królewskich w dobie kontrreformacji (zarys problematyki)*; G. Błaszczuk, *Stan badań nad klasztorami w diecezji żmudzkiej*; V. Rajšp, *Redovi med Slovenci od XVI. stoletja do jozefinskih ukinitev*; O. Bastl, *Rušení klášterů v Čechách a na Moravě za Josefa II*; B. Z. Cziganý, I. Wysokiński OP, *Klasztory węgierskiej prowincji dominikanów od XVI do XVIII wieku*; P. A. Illés, *Kasata klasztorów franciszkańskich na Węgrzech w czasach Józefa II*; A. Mironowicz, *Monastery prawosławne na terenie diecezji chełmsko-belskiej*.

² Przed czterema laty ukazała się monografia wydana w PIW-owskiej serii „Życie codzienne”, pt. *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*.

Ukrainy i Śląska. M. Borkowska omówiła ponadto kwestie obediencji poszczególnych domów, liczebności wspólnot, reformy prawne i zmiany, jakie w dziedzinie duchowości przyniosły postanowienia podjęte na soborze w Trydencie. Poruszyła także zagadnienia ekonomiczne, działalność edukacyjną i wychowawczą klasztorów żeńskich oraz nakreśliła miejsce żeńskich domów zakonnych w strukturach Kościoła i państwa. Artykuł został uzupełniony wykresami, schematami i tabelkami oraz szczegółową bibliografią, w tym miniprzewodnikiem po źródłach znajdujących się w archiwach zakonnych, kościelnych i państwowych.

Najskromniej — w porównaniu do programu sesji naukowej — i z dużą szkodą dla publikacji reprezentowane są w pracy artykuły dotyczące dziejów i stanu badań nad zakonami Kościołów Wschodnich oraz sytuacji zakonów od schyłku XIX wieku do czasów nam współczesnych. Na konferencji wygłoszono aż dziesięć referatów poruszających problematykę zakonów w Kościele Wschodnim, zaś w druku ukazały się tylko dwa: Z. Senik, *Cholmskij Vasilijskij Monastyr (v polovini bisimnadcjatovo stolitja)*, i A. Mironowicz, *Monastery prawosławne na terenie diecezji chełmsko-belskiej*. Podobnie wygląda kwestia referatów dotyczących historii najnowszej, XX wieku. W publikacji znalazły się zaledwie cztery spośród dziewięciu tekstów zaprezentowanych w Lublinie.

Od strony przygotowania graficznego mapek, schematów i tabel duże zastrzeżenia budzi tylko artykuł P. Illésa. Żadna z pięciu mapek (s. 314–316) nie ma legendy ani wpisanych nazw geograficznych, zaś mikroskopijne symbole oznaczające klasztory, które uległy kasacji po wprowadzeniu reform cesarza Józefa II, są praktycznie nie do odczytania. Tak „przygotowane” mapy nie pełnią funkcji informacyjnej ani nie ilustrują prezentowanych w tekście wiadomości.

W pozostałych artykułach schematy, mapy i tabele są przejrzyste, z kilkoma wyjątkami, np. mapy nr 7 w tekście A. M. Wyrwy. Podane w legendzie cyfry rzymskie I i II oznaczające klasztory żeńskie i męskie w ogóle nie zostały zaznaczone na mapce, zaś do nr 10 legendy brak jest odpowiedniego podpisu (s. 104).

Zbyt mała czcionka utrudnia odczytywanie informacji z tabel w tekście F.L. Hervaya, w których zestawiono wiadomości o klasztorach węgierskich w epoce średniowiecza (s. 154–163).

Wykres nr 7 w artykule M. Borkowskiej jest niezbyt czytelnym pomysłem korelacji liczebności czterech zgromadzeń (benedyktynk lwowskich, „łacińskich” brygidek lubelskich, karmelitanek lwowskich dawnej obserwancji i cysterek w Kimbarówce) z danymi o liczebności przyjmowanych nowicjuszek (s. 217).

Ogólna ocena publikacji materiałów z międzynarodowej konferencji poświęconej tematyce zakonów w Europie Środkowo-Wschodniej wypada jednak dobrze. Badaczom udało się przedstawić geografę zakonną i stan badań z terenu większości państw obszaru Europy Środkowo-Wschodniej dla epoki średniowiecza oraz nakreślić problematykę badawczą zagadnień zakonnych dla epoki nowożytnej. Mniej do obecnego stanu badań i wiedzy wniosła natomiast recenzowana praca w dziedzinie zakonów Kościoła Wschodniego.

O. M. Przybyłowicz